

Fataburen 1985

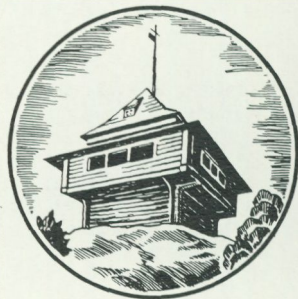
Fataburen

1985

Det sårbara samhället

Fataburen

1985

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Mátyás Szabó
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Omslagsbild: Målning av Paolo Uccelli (ca 1397–1475), Sankt Göran
och draken, omkring 1455.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström
Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet
© Nordiska museet och respektive författare
Tryckt hos Bohuslänningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1985
ISBN 91 7108 247 6
ISSN 0348 971 X

Gamla hus – rivningsobjekt eller kulturarv?

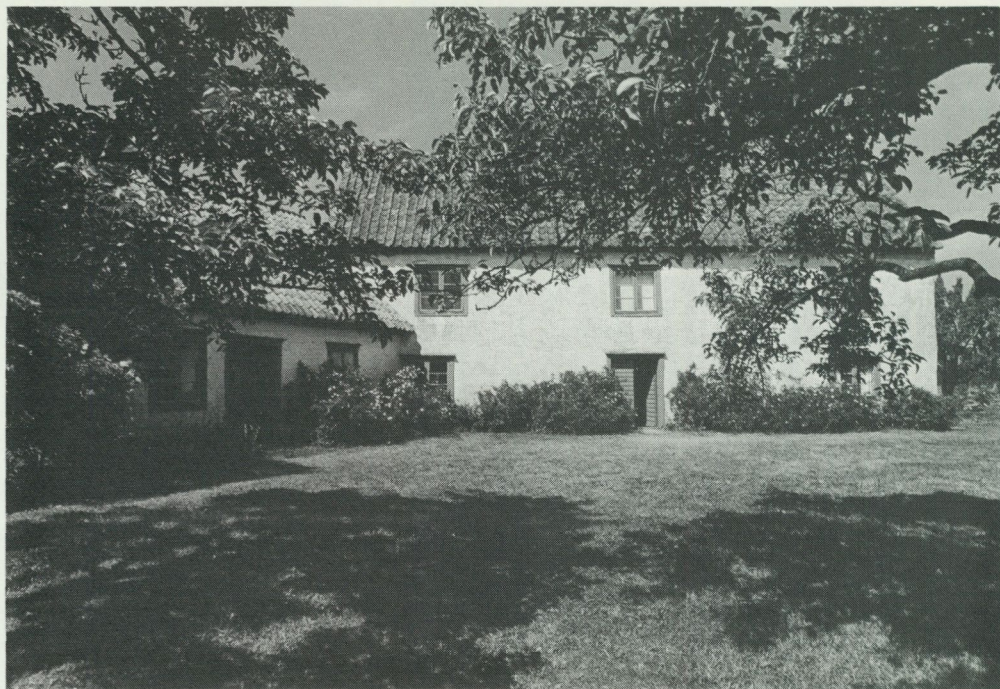
Arne Biörnstad

Hör hus till kulturen? Alla hus? Är det en kulturell angelägenhet att vårda hus? I så fall – vilka? Blir vårt kulturarv naggat i kanten om hus försvinner? Sådana frågor kan få de mest olikartade svar. Det ansågs vara en stor kulturinsats, när svensk teknik bidrog till att rädda templet i Abu Simbel från att dränkas av den blivande Assuandammen. Det råder heller ingen tvekan om värdet av att bevara Parthenon undan jetflygets avgaser eller om glädjen i att ännu kunna studera italienska byggnadsverk i en serie som går tillbaka till den klassiska forntiden.

Allt detta står i en klass för sig, etablerat och erkänt som kultur värd att vårda, en hela mänsklighetens gemensamma egen-dom. Hur ställer vi oss till våra egna mer blygsamma byggnadsverk? Impulser och kunskap har nått Sverige från en mera avancerad omvärld under århundraden och tillämpats i vårt eget byggande. Inkallade arkitekter, byggmästare och hantverkare har också gett sina bidrag till vår miljö och överfört sin kunskap till svenska yrkesmäns förkovran. Resultaten av deras strävanden har ibland nått en dignitet som gör dem oomstridda och önskvärda att bevara

Den röda stugan – vår främsta symbol i husbyggandet. Foto Arne Biörnstad.

Gotländskt stenhus. Foto Arne Björnstad.

för framtiden. Men inte alla och inte alltid. Även arkitektoniskt genomarbetade och tekniskt välbyggda hus lever under hot när de börjar bli gamla, men inte så gamla att de hunnit bli sakrosanta.

Vi behöver bara tänka på alla 1800-talets hyreshus i århundradets modestilar och det förakt som ägnades dem för inte länge sedan. I procent räknat av det totala husbeståndet börjar de nu bli sällsynta och synen blir en annan. Men ännu är det långt till utbredd förståelse för vad äldre bebyggelse betyder för människors behov av identitet, historisk kontinuitet och hemkänsla.

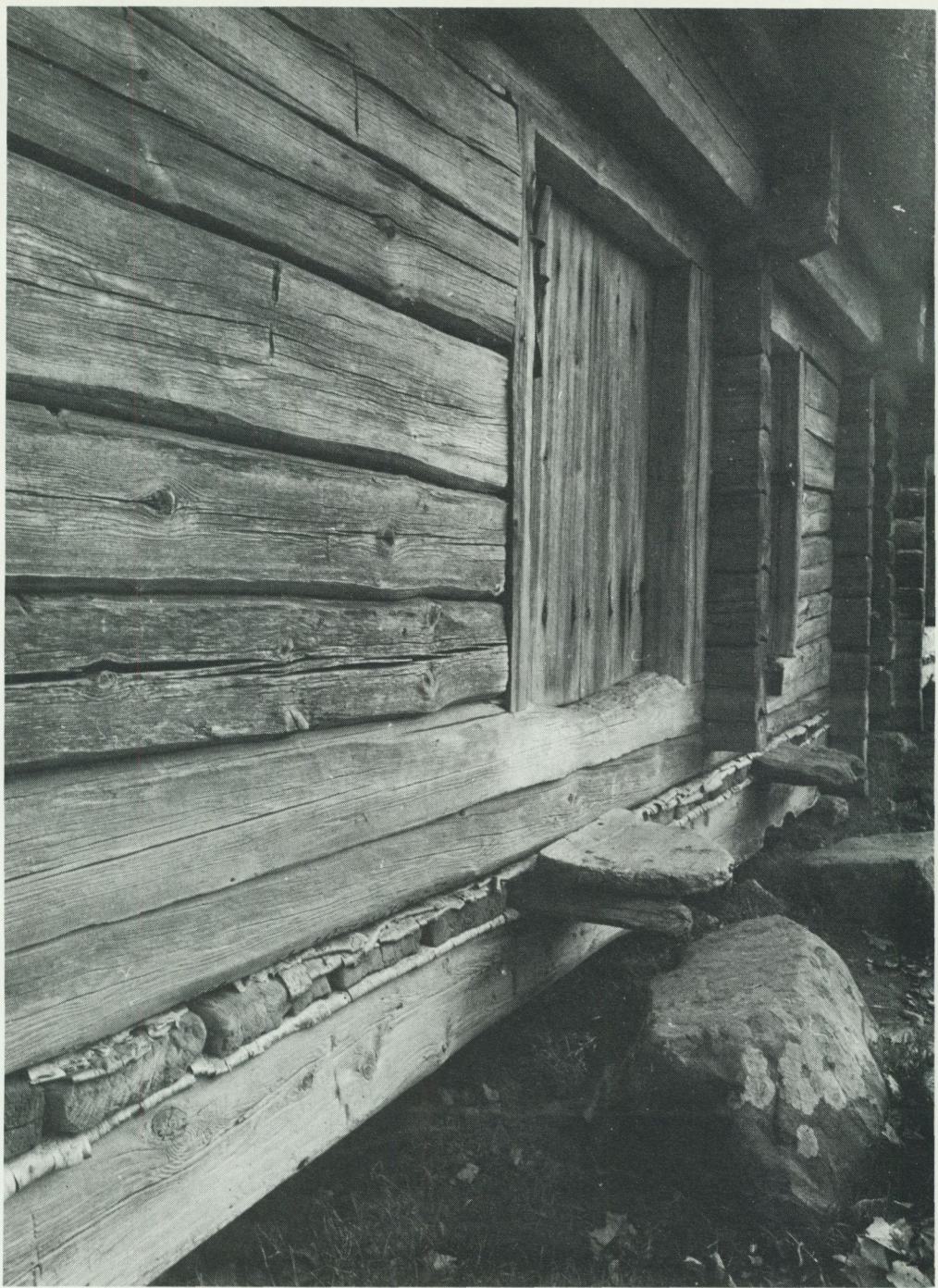
Den röda stugan

All stadsbebyggelse till trots är nog den röda stugan vår främsta symbol i husbyggnad, den röda stugan med vita knutar, hängbjörk intill och sjö nedanför att bada i på sommaren. Vad är det svenska i den?

Falu koppargruva blev redan under medeltiden Sveriges viktigaste industriföretag, vars avkastning möjliggjorde stor-

maktstidens expansion och vars produkter hamnat på många byggnadsverk. Slottet i Versailles har sitt koppartak från Falun. En biprodukt till kopparframställningen blev tidigt rödfärgen. Allra först användes den till att måla stora tegelhus med. Man kunde inte bränna tegel i stora kvantiteter till samma färg. Hus i slottsstorlek blev skäckiga. Därför målades muren röd, så att den blev jämn i kulören. Herremän, som inte hade råd att mura stenhus, byggde sig stora timmerhus, men målade dem röda för att de skulle likna stenhus.

Status och högfärd har alltid spelat en roll, när man bygger. Så småningom, för drygt hundra år sen, fick också den enkla lantmannen råd att måla med rödfärg och då fick vi alla våra röda stugor, som egentligen härmar tegelhus med kantkedjor av huggen sten, fast härmningen kom långt sen förebilden blev omodern. Nog finns det kulturhistoria också i den enkla röda stugan. Om den röda stugan slår de flesta vakt. Vad finns det mer att vara rädd om?

Timmerhus från Kvekgården i Frösunda, Uppland. Foto Arne Björnstad.

Hus i landet

Vill man få en blick över husen i landet bör man helst färdas i luften som Nils Holgersson, på lagom höjd, så man verkligen ser bygden och husen och inte bara molntäcket som så ofta förargar flygresenären. Ett långsamt svep från Sturup till Kallax skulle visa mycket. Det skånska odlingslandskapet med sitt allt storrutigare mönster, där de vita trappgavelkyrkorna markerar de gamla byarna. Rester av byar finns kvar på enstaka ställen, men skiftena har flyttat ur nästan alla gårdar. Åtskilliga av dem ligger alltjämt i fyrlängad slutenhet med tegel- eller korsvirkesväggar, andra har villalikhande boningshus, jätteladugårdar, maskinhallar och silos. Halmtak finns, men tegel och eternit har trängt ut naturmaterialen och plåt och betongtegel vinner terräng. Terräng vinner också städerna, som rullar ut sina mattor av hyres- och radhus över åkerjorden.

Via den skånska risbygden färdas vi in över Småland. Skogen vinner alltmer över

den odlade jorden. Här finns både löv- och barrträ, som i sågad form gav lämpligt material till de allt talrikare skiftesverkshusen och den senare konstruktionen med stolpresning och brädbeklädnad som dominerar i uthus och verkstadsbyggnader. Timmerhus börjar bli vanligare, särskilt som boningshus. De finns ännu kvar, men i sällskap med trä- och stenhus av modernare slag.

En mjuk sväng österut för oss över Ölands radbyar, väderkvarnar och fornborgar bort till Gotland där medeltidskyrkorna ligger tätt och gårdarnas kalkstenshus lyser vita i landskapet. Husen är särpräglade men gårdarnas planform är densamma som på det angränsande fastlandet – den götiska gårdstypen, där man- och fägårdarnas fyrkanter skiljs av ett staket eller mur. Så ser gårdarna ut när vi kommer tillbaka över Östergötland och Sörmland, men där möter också en storskalighet i jordbruksbygden, herrgårdarnas och statarnas landskap. Den följer oss upp över Mälaren, men i Upplands bergknalliga inre finner vi går-

Skiftesverkshus. Foto Arne Björnstad.

*Korsvirkeshus. Foto
Arne Björnstad.*

dar av annat slag, där man- och fägård skiljs av en portlidelrlänga.

Vi möter bergsbrukets land med herrgårdar, hyttor, smedjor och bruksgator, som går över i Dalarnas och Hälsinglands extensiva jordbruksbygder, där plogen aldrig besegrade skogen och skogen till sist blev viktigare än jorden. Det var när ångkraften kom och den finbladiga sågen skar träden till bräder som gav pengar i sågverken, vars ruiner vi kan följa kusten uppöver.

Men timmerhusen man byggde före sågverkens tid, dem kan vi ännu se – tätt i byar i Dalarna, glesare ju längre norrut vi färdas. I öppna fyrkanter står gårdarna.

Sparsam är jorden mellan dem. Jordbruket var magert och det var djuren som betydde mest. För deras bärgning höll man fäbodar – ofta miltals från hemgården. Dem ser vi ännu rester av med gråa vedtak knappt urskiljbara från vegetationen omkring, och ängslador strödda överallt, där gräs kunde slås. Ängsladorna följer oss på myrar och slätterängar i tätande led ända upp i Norrbotten, när planet sänker sig över den glesa tallskogen och går ner i Kallax.

Förbluffande mycket finns ändå kvar av gammal och ortspräglad bebyggelse i det svenska odlingslandskapet, den gröna matan mellan maskorna i nätet av vägar med

städer och samhällen i knutarna. Städerna såg vi inte så mycket på under flygturen. Dessa märkliga bildningar, som nu sugit till sig mer än 90 procent av alla som bor i landet, lagt årsring till årsring och låtit ruttna i kärnorna, som plomberats med varu- kontors- och parkeringshus. Dem skall vi se närmare på från marknivå.

Bygga på landet

Vårt lantliga byggande har från förhistorisk tid ända in i 1900-talet präglats av två förutsättningar, ortens tillgång till lämpligt byggnadsmaterial och till hantverksskunnande. Att bygga var ett hantverk, som i stor utsträckning arbetade med naturmaterial. Efter andra världskriget har det i accelererad takt utvecklats till industri, ett monteringsarbete med prefabricerade element, även om många detaljarbeten finns kvar som kräver hantverksskunnande. Detta är naturligtvis en grovt förenklad bild av vad som hänt, men i huvudsak förhåller det sig så.

Materialtillgången har i hög grad gett vår äldre bebyggelse dess ortskaraktär. Tallen gav oss timmerhusen, så snart yxan mot forntidens slut blev god nog att bearbeta virket med rimlig arbetsinsats. De knuttimrade husen finner vi i hela norra och mellersta Sverige, i Norge, Finland och vidare österut där furan varit karaktärsträdet. Under århundradenas lopp förfinades tekniken alltmer, för att nå en topp under medeltiden. Då valdes träden med yttersta omsorg, ytveden skräddes av, enbart den grova kärnan användes och knutarna fick allt intrikatare former. Intet under att sådana hus finns kvar, bara taken underhållits.

I regel hade timmerhusen tak av björknäver. Tillgången till näver var en förutsättning för husens bestånd. Ligger nävern i tredubbla lager, fasthållen av pålagt virke eller torv håller den nästan i evighet, om den bara skyddas mot solljuset.

Timmerhusen kräver god tillgång till lämpligt virke. Därför blev skiftesverket en lämpligare metod längre söderut, där de go-

da tallarna inte stod lika tätt. Skiftesverksbygget är också känt sedan forntiden, men blev säkert vanligare ju längre vi närmar oss vår egen tid, när man ville spara skogen. Då är skiftesverket mer ekonomiskt med sina plankor eller bräder inpassade i rännor i vertikala stolpar, som i sin tur hålls samman till en husstomme av syllar, överliggare och tvärband. Liksom det knuttimrade är också skiftesverkshuset en under århundraden förfinad konstruktion, som är beräknad med hänsyn till träets rörelser och kan byggas utan en enda spik. Skiftesverket tillåter användning av lövträ och bäst blir det i ek.

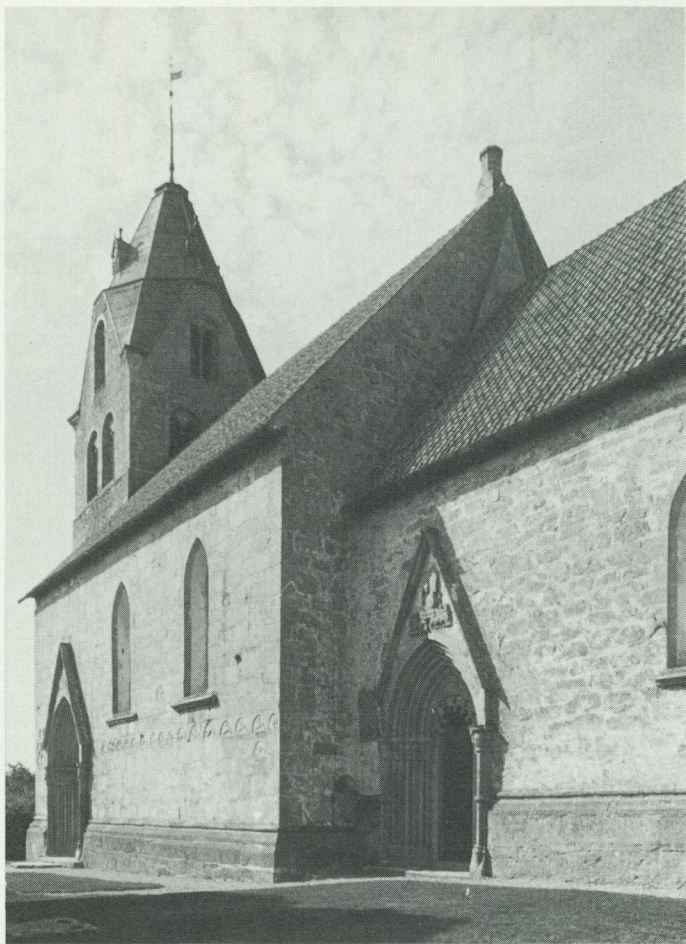
Eken har också varit det mest eftertraktade träet i det virkesfattiga syd-Skåne, där korsvirkesbygget blev lösningen i god samklang med Danmark och angränsande delar av kontinenten. Det dyrbara träet sparades till stommen och takresningen, medan alla facken fylldes med risflätning och lera, som man hade gott om. I bättre hus kunde man kosta på sig att bränna leran till tegel eller så småningom bygga hela huset i detta material.

Till taken var halmen en självklarhet i dessa sädesodlande bygder. Tjocka, gula tak, som bands varv för varv för att stå emot blåsten på slätten. Halmtaken går långt upp i mellan-Sverige, där sädesodlingen ger material nog, men byts gärna mot vasstak i sjörika trakter. I mellan- och nord-Sverige binds halmen eller vassen bara i nederkanten av taket och läggs för övrigt lös, fasthållen av överlagda träslanor enligt ortens sed.

Här möter halmen en mot norr alltmer övermäktig konkurrent i björknävern med sin täckning av torv eller trä.

Mälardalens lerrika område har kostat på sig många tegeltak och här finner vi också, liksom i Skåne, den första byggnadsmaterialindustrin i form av tegelbruk. En förutsättning för de många herrgårdarnas och senare Stockholms och andra städers tegelhusbyggande.

Till murning behövs kalk för bruket. Där har Gotland varit en av de stora leverantörerna, så stor att kalkbränningen under

Grötlingbos medeltidskyrka, Gotland.

Foto Arne Biörnstad.

1800-talet till sist hotade öns skogsbestånd. Kalkstenen själv är ett typiskt inslag i den gotländska byggnadskulturen som väggmaterial. Öns skiffrika sandsten begagnades för taktäckning. Den värmländska skiffern har i än högre grad lämpat sig för detta ändamål. Öländsk kalksten har slipats till golvplattor och trappsteg.

Fältsten av alla slag har varit ett naturligt byggnadsmaterial sedan forntiden och årtusendena framöver i försvarsverk, kyrkor och slott, för grundläggning och som ett karaktäristiskt inslag i lagårdsbyggande, när trä skulle sparas.

Så länge man byggde av naturmaterial med ganska ringa bearbetning kom materi-

alens inneboende egenskaper att i hög grad styra byggtekniken och dess resultat. Också planlösningarna påverkas. Knuttimring lämpar sig för framställning av hus, där stocklängden får bestämma väggens mått. Bland annat därför är de nordliga gårdarna sammansatta av många små hus. Skiftesverk och korsvirke kan med lätthet åstadkomma långa hus bara bredden anpassar sig efter virkeslängden. Det är inte hela förklaringen till de skånska längorna, men en del av den.

De som byggde husen på landet var ofta ägarna själva. Men likaväl som man tidigt hade smed och skomakare i varje socken, så torde det efterhand ha uppstått en kår av

Muraren William Palm i arbete på ett av de s.k. punkthusen som jämte lamellhus uppförs i Helsingborg. Foto S Malmberg 1945.

hantverkare kunniga i husbyggandets olika grenar. Somliga har säkert haft det som bisyssla till jordbruk, medan andra, där jordbruket var magert eller den egna torvan för liten, haft byggandet till huvudsyssla och anslutit sig till den kår av byggnadshantverkare, som alltefter behov och möjlighet rört sig i hemtrakten eller mer långväga. Särskilt dalkarlarnas rörlighet är ju välkänd.

Rörligheten har dock inte påverkat byggandet så mycket att någon allmän nivelleringsinträtt i äldre tid. Ortens långsamt framtida traditioner var bestämmande i val av tomplats, planlösning och teknik. Den svenska fattigdomen hade sin betydelse. Ägarna byggde eller deltog i bygget till-

sammans med uppåddade yrkesmän och grannlaget kunde utnyttjas för gemensamhetsarbeten. Så tillgodosågs de primära behoven. Men när man fick ekonomisk möjlighet att göra något utöver det rent ändamålsenliga, så utnyttjades chansen till införande av nyheter, större hus, rödfärgning, tegeltak, festliga förstukvistar eller kanske målningar i helgdagsstugan.

Husen byggdes anpassade till ortens näringsliv och bostadsvanor, av material och människor från bygden och resultatet blev en ortstypisk miljö, där skiftande planlösningar och stildrag kan berätta om variation i ekonomiska villkor och olika slag av påverkan från omvärlden under tidens gång.

Bygga i staden

Om detta gällde på landsbygden så var inte förhållandena stort annorlunda i de unga städerna. Deras byggherrar var nästan lika hänvisade till hantverksbygge av naturmaterial även om de genom bättre ekonomi kunde kosta på sig att låta andra bygga åt sig, göra större hus och låta transportera material längre väg.

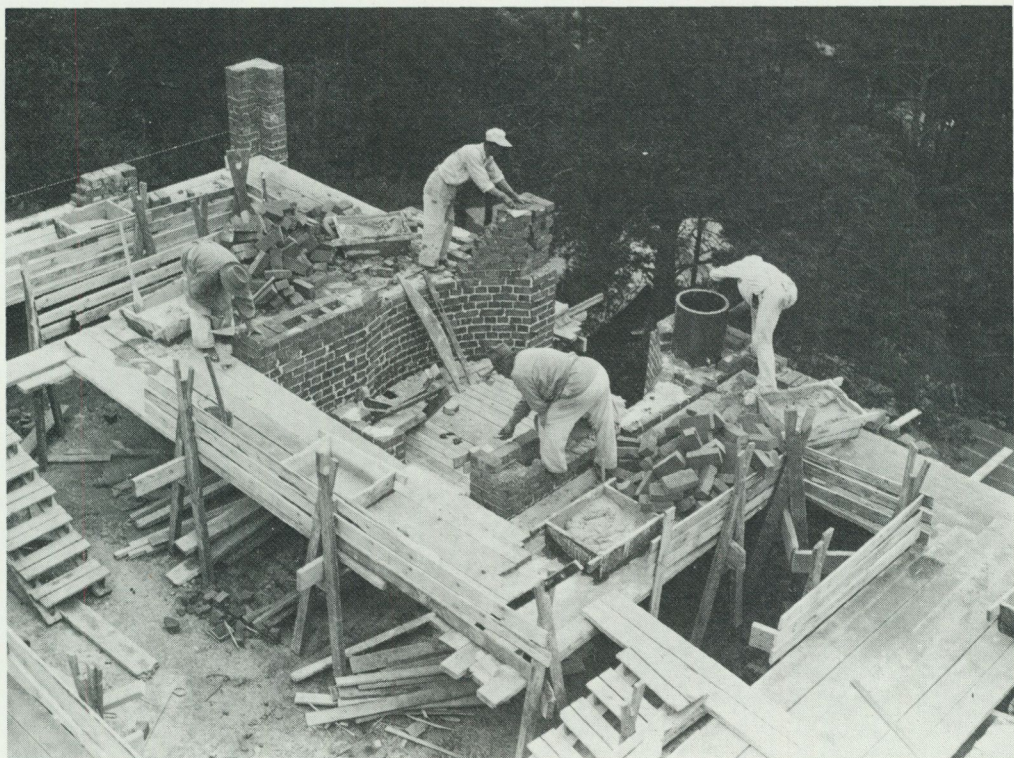
Undantaget från småskaligheten i byggandet var tidigast kyrkorna, som genom sin volym och tekniskt avancerade lösningar tvingade fram närvaro av specialister, men också blev byggen under tidsrymder som inte hade någon motsvarighet i det profana byggväsendet. Vem vill vänta i hundra år och mer på att huset skall bli färdigt? Före Gustav Vasas tid såg man inte många stora hus i Sverige som inte var kyrkor. Men med stormaktstiden kom storbyggandet. Då växte slotten och de stora stenhusen

upp ritade av arkitekter, byggda av inkallade yrkesmän som fick lära upp inhemska hantverkare, och bekostade av krigsbyte och underlydandes arbete.

Då kom arkitekten på allvar in i byggandet, även om murarmästaren eller timmermannen länge än skulle bestämma utformningen av de flesta husen. Men om arkitekterna var få och deras uppdrag lätt räkna- de, så skulle deras lösningar komma att spridas och utnyttjas också i enklare sammanhang. Man behöver bara tänka på Erik Dahlberg och hans mönsterritningar för boställen åt officerare och soldater. Genom indelningsverkets organisation kom dessa mönster att spridas över hela landet och förmodligen i högre grad än vi ännu vet också att påverka den lantliga bebyggelsen.

I stort sett kan man påstå att det småskaliga hantverksbyggandet fortsatte ända till omkring mitten av 1800-talet med

Husbygge i Hammarbyhöjd år 1938. Foto Stockholms Stadsmuseum.

många ortstypiska drag i de färdiga husen, både på landet och i städerna. De stora, avancerade husen, som följde med i den europeiska stilutvecklingen, förblev undantag. Deras ägare kunde bygga dem på grund av sin i det dåtida samhället sällsynta tillgång till kapital men sällan kunde andra byggherrar ta efter annat än i blygsamma ansatser.

Förhållandena blev annorlunda när ångkraften kom, industrialiseringen tog fart, den stora jordbruksrationaliseringen satte in med skiftena, befolkningen växte och flyttade in till städerna som krävde nya hus. Järnvägarna började dras, sågverken anlades och en tegelindustri växte upp. Gårdar flyttades i samband med skiftena, byggdes om eller förnyades. Jordbruket förenklares, fick tillgång till nya hjälpmedel från den växande industrin och gav större avkastning som gav ägarna möjlighet att investera i hus. Järnvägsnätet bredde ut sig och gav möjlighet till transport av byggnadsmaterial. Stationssamhällena kom med hus i kontinentala stilar, som gav inspiration till nyheter i trakten runt dem.

Städerna förmådde inte ta emot överskottet av befolkningstillväxten trots industrins expansion utan en dryg miljon människor emigrerade framför allt till Amerika. En viss stabilisering mellan arbetare och arbetstillfällen skedde inte förrän vid århundradets slut och då hade städerna vuxit i ett byggande som blivit storskaligt. Trots det och trots att det då fanns en industri som tillverkade byggnadsmaterial, så var själva byggandet långt in i 1900-talet ändå ett byggande på plats med hantverkliga metoder, där grundläggare, murare, tegelbärare, timmermän, snickare, stuckatörer, målare, plåtslagare och glasmästare hade sina givna roller på byggplatsen.

Industriellt byggande

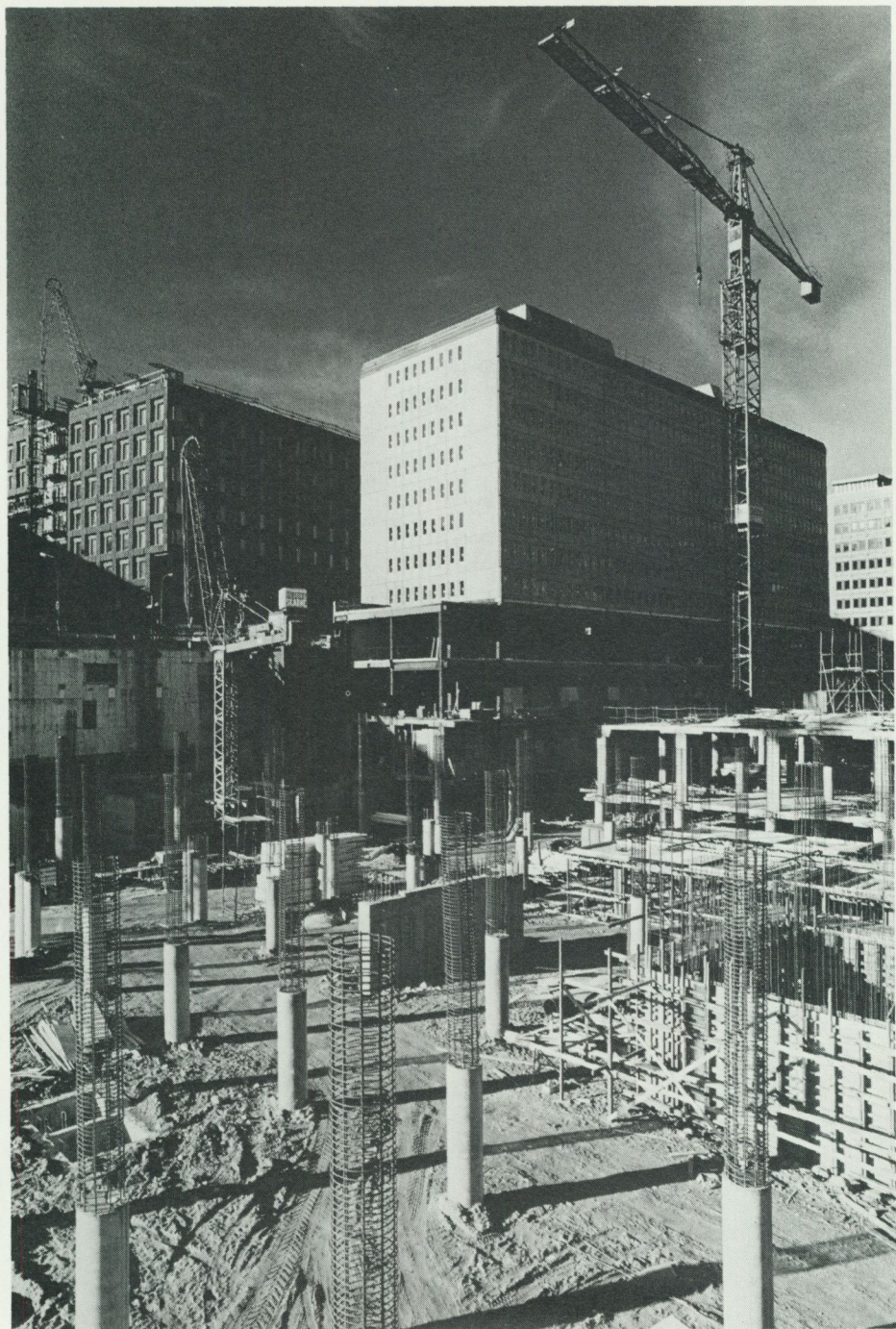
Hantverksbyggandet fortsatte under mellankrigstiden, men sedan har utvecklingen i accelererande takt övergått till industribygge med prefabricerade element i byggekranens tecken. Bilens och handelns krav har styrt planeringen, delvis på bekostnad

av den enskilda människans behov och vårt folkhem har i denna process definitivt blivit ett stadshem i städer, vars gamla kärnor omvandlats till kommersiella centra med äldre hus omkring och de flesta människorna boende i förstäder i en yttre cirkel. Stordriftsutvecklingen inom byggandet har fört den enskilda människan allt längre bort från planeringen och besluten om resultaten. Byggherren är ett företag, byggaren ett bolag, husen en investering och människan en hyresgäst som skall leverera räntan på kapitalet. För att skydda människan och bevaka hennes rätt ingår hon i olika kollektiv, där ombudsmän för hennes talan.

På varje plats, där flera människor bor eller arbetar, uppstår normer för bebyggelsens utformning. Ju tätare människor trängs samman, desto fler normer krävs för att reglera verksamheten på den tillgängliga ytan. De första normerna uppstod i forntiden och deras traderingar kan vi studera i Bjärköarätten och landskapslagarna, som ännu kan te sig förvånansvärt moderna. Men de har sannerligen fått betydande tillskott. Där medeltidslagarna kunde nöja sig med några sidor, överblickbara för envar, har vi nu hela bibliotek av lagar, förordningar, stadgor och bestämmelser för vilkas handhavande krävs departement, myndigheter, nämnder och konsulter. Ingen enskild person kan längre behärska eller i högre grad påverka den stadsmässiga planerings- och byggprocessen. Den har kollektiviserats liksom resultaten.

Makten har alltid velat ge sig ett synligt uttryck genom byggande. I stormaktstidens huvudstad var kungamakten, kyrkan och adeln tydligt urskiljbara i Slottet, kyrkorna och palatsen som individuella storheter. Frihetstidens merkantila uppsving avsatte sina spår i form av borgerliga handelshus, malmgårdar och landerier ännu skönjbara i Stockholm och Göteborg. En ny storbyggnadsepok kom med industrins framväxt, efterhand manifesterad genom sina medvetet utformade tegelbyggnader i stadskärnorna och de täta blocken av hyreskaserner för arbetarna i periferin.

Vår tids politiska och ekonomiska makt

Citygropen i Stockholm år 1974. Foto Arne Biörnstad.

Parkeringshus i Stockholm. Foto Arne Biörnstad.

gör sig synlig i mindre individuellt utformade byggnadsverk, där förvaltningsbyggnader, banker och försäkringsbolag står som förvuxna kolosser i samma diskreta kostymer mellan de mer utmanande varuhusen och deras betongbrutala följeslagare parkeringshusen.

Bygghandets konsekvenser

I varje våg av nytt byggande inne i städerna är det något gammalt som fått stryka på foten, men inte förrän under de senaste år-

tionerna har det funnits ekonomiska och tekniska möjligheter att genomföra radikala förändringar så snabbt. Den oerhörda förstörelsen i stora delar av Europa efter andra världskriget tvang fram metoder för snabb återuppbyggnad, som i krigshärjade länder naturligtvis kändes som mycket positiv.

När svenska kommuner i visionär framstegsförtröstan med tillämpande av samma teknik började riva sina av kriget oskadda stadskärnor för att fylla dem med handelsli-

vets högborgar, och nya betongförorter växte upp i utkanterna, så väcktes en opinion. Visserligen var företeelsen som sådan bekant, men skalan var ny och överväldigande och kvalitén på det som kom var sällan högre än hos det som försvann, om också underhållet hade varit eftersatt.

Var det nödvändigt att ta så stora tag? Är bilen en så helig ko att dess krav på utrymme skall gå före allt annat? Måste all handel omstruktureras och koncentreras i centra? Måste all mark i stadens mitt bli så dyrbar att endast de allra penningstarkaste företagen kan bygga där? Och varför måste de ligga just där, när största delen av deras kommunikation med omvärlden sker per post och telefon? Skulle inte den nya staden kunna byggas på ett annat sätt med flera centra av arbetsplatser, så att inte alla människor dagligen tvingas till så långa resor? Skall man inte ta bättre tillvara vad som finns kvar av äldre bebyggelse med de kvalitéer den har? Sådana frågor ställdes.

Det lilla Sverige hade fått växtvärk i omstruktureringen. Oroade företrädare för andra visioner än de makthavandes gjorde sig hörda. Byalag bildades i städerna beredda att kämpa för det bestående, som när för hundra år sen hembygdsrörelsen växte fram för att rädda vad som räddas kunde av den ändringshotade landsbygden.

Förändring vållar alltid debatt. Alla förändringar betraktas inte som framsteg. Attityderna till det bestående och det kommande har skiftat. När man på 1600-talet fastslog en stadsplan för Stockholm med ett helt nytt gatunät, så betraktades detta som ett avgjort framsteg och det föll knappast någon in att sörja över beslutet att riva det brandskadade Tre Kronor för att kunna bygga det nya slottet. Däremot väcktes ett avgörande motstånd tvåhundra år senare mot 1862 års förslag att riva hela Gamla stan och bygga nya hyreshus där.

Esaías Tegnér var en stark förkunnare och opinionsbildare. Han förmådde många

Rivning av stadskärna i Stockholm år 1972. Foto Arne Björnstad.

Arbetarbodar i Stockholm. Foto Arne Björnstad.

församlingar att lämna sina för honom förhatliga medeltidskyrkor och bygga Tegnér-lador istället. Det skedde i många fall utan verksamt motstånd. När en präst i Skåne 1982 föreslog att ett antal kyrkor borde rivas, därför att de inte längre behövdes, så uppstod en förlägen tystnad. Förslaget ansågs alltför radikalt för att ens debatteras.

Men de snabba rivningarna i städerna under 60- och 70-talen skapade debatt, som stundom gick över i ockupationer och handgripligheter, särskilt i Stockholm. Gasklockan vid Torsgatan, Sagerska husen vid Hamngatan och hyreshusen i kvarteret Mullvaden revs, men Mariaberget rustades, väsentliga delar av Münchenbryggeriet står kvar och riksdagen har flyttat tillbaka till det gamla hus, som många velat riva tidigare. Södertälje flyttade först bort sitt gamla rådhus, men rullade sedan tillbaka det igen och lärde upp ett lag stensättare för att kunna återställa torget framför. Borås däremot fick 1984 års rivningspris för destruktionen av sin gamla teater.

Opinionen mot det oreflekterade rivandet

har alltså vunnit vissa framgångar men ingalunda över hela linjen och debatten fortsätter – i synnerhet om bostadsmiljöer.

Ingen har på länge bett om att få släta ut sin 1800-talsfasad, så som man gjorde under 30- och 40-talen. Istället reparerar man dem. Husens inre har däremot ofta behandlats med otrolig hårdhänthet. Tusentals containers har fyllts av handgjort snickeri och ersatts med fabrikstillverkad inredning av frodvuxet virke, spånskivor och plast. Takhöjder har sänkts och heltäckande mattor har klistrats över golven. Detta har i många fall genomförts mot de boendes vilja.

Byggnadsmaterialindustrin, byggnadsfirmorna, lånereglerna, normtillämpningen och hyresgästföreningarna har under en period fungerat i en maktkombination, som gjort det mycket svårt för en majoritet av människor att bestämma över sin egen boendesituation. Någon storebror har alltid bestämt vad som är bäst, i välmening förstås, men frustrationen har ändå lätt infunnit sig hos den drabbade.

En framtid för byggd miljö

Den egendomliga situationen har uppstått att en under högkonjunktur framvuxen byggindustri, styrd av statliga låneregler och statliga normer för den enskildes välfärd, utgör ett latent hot mot de hantverkliga och estetiska kvaliteterna hos våra städers äldre byggnadsbestånd.

Ett annat hot uppstod under oljekrisen. Plötsligt fann man att åtskillig energi skulle kunna sparas genom tilläggsisolering och utfärdade raskt generösa låneregler för den som ville isolera sitt hus utan hänsyn till vad detta skulle medföra av synliga förändringar i husbeståndet, både i stad och på landsbygd.

En stor fara för den äldre bebyggelsens framtid ligger i bristen på material och på hantverkare, som kan de gamla metoderna. Om husen skall bli kvar, så måste de underhållas med hantverkliga metoder och rätt material, annars är det risk för att underhållet kan göra mer skada än nytta. Man måste återuppta tillverkningen av material, som är på väg att försvinna och man

måste överföra kunskapen och handlaget till en ny generation hantverkare. I denna upplärningsprocess måste också gammal dokumentation och handbokskunskap tas tillvara och omvandlas till moderna läromedel som stöd både för yrkesmän och de många amatörer som gärna själva vill vårda sina hus, men saknar handledning. Flera sådana skrifter finns redan, men många fler behövs för att täcka behovet.

Behovet är stort, ty den största risken för vår byggda miljö är okunskap om hur den skall vårdas. Äldre hus, byggda hantverksmässigt, har aldrig utgetts för att vara eviga. Underhåller man dem inte, så förstörs de. Men de är konstruerade för att kunna underhållas. Vet man hur det skall ske och tillämpar det regelbundet, så får husen en mycket stor livslängd. Ur nationalekonomisk synpunkt borde det vara rent fördömande att inte underhålla tekniskt välbyggda hus, som med måttliga ingrepp kan förse med förbättringar, som anses oundgängliga.

Nya sociala och ekonomiska mönster i boendet kräver andra proportioner mellan stora och små lägenheter än det gamla husbeståndet kan tillgodose. Förändringar kan ofta genomföras utan att husens hantverkliga kvalitet minskas – om man gör det på de gamla husens villkor och inte till sista bokstaven tillämpar byggnormer skrivna för nybyggen. Den kommande plan- och byggnadslagen har i sin nya skrivning tagit hänsyn till sådana tankegångar, som gör det möjligt att tillämpa varsam ombyggnad, men den lägger ansvaret på tillämpningen hos de kommunala politiker som skall besluta. Därför är det viktigt att opinionsbildningen fortsätter, att en humanistisk syn på den byggda miljön fördjupas, gör sig hörd och tränger in i alla nämnder där besluten fattas. Inte förrän då finns det en klar förutsättning för den under sekler framvuxna miljön att överleva och ge oss alla den historiska kontinuitet och hemkänsla i tillvaron som vi behöver.

Om också en humanistisk syn blir rådande

Mariaberget i Stockholm. Foto Arne Biörnstad.

de vid planeringen av det som skall byggas nytt, så kanske den kommande miljön blir av den kvalitet, att senare generationer fin-

ner den värd att bevara.

Att vårda och bygga hus är en kulturfråga.

To build and preserve houses—a matter of culture

There is no doubt that certain internationally well-known buildings enter into the general cultural consciousness and should be preserved for the future. Among such are the temples of Egypt and the Parthenon in Greece. What consciousness exists in Sweden of the value of protecting old buildings, not only houses of highest class which gossip of influences from the continental fashion-styles, but also simpler houses of a more everyday kind?

The red timbered cottage in the country represents for many Swedes almost a national symbol to stand up in defence of, whereas the feeling for many other houses is not so evident, although so much of earlier milieux still exists both in the countryside and in towns.

The building of houses in Sweden was a handicraft almost up to the second world war, even if the methods have successively changed, as also the scale of building. After 1945 building became definitely an industry, the work on site changing from craft to assembly of prefabricated elements, even if certain handicraft work still remains.

The original working of natural materials—timber, planks, boards, different kinds of stone, clay, brick, birch-bark, straw, reeds and peat, usually taken from the surroundings of the building site—produced buildings characterized by the local industry, resources and traditions. Much of this local building from different periods still exists throughout the country as a testimony to the historicocultural development, despite the growth of population and the industrial transformation that has moved practically the entire population into urban areas.

The intense urbanization, growing motorism and the large number of white-collar workers in industry set up a great pressure on the towns to provide for the needs of housing and work sites. The problem has

largely been solved by housing development on the periphery of towns and demolition in city centres for offices, shopping centres and multistorey car parks.

In the sixties and seventies demolition reached such a scale that a strong opinion arose against it. Many people began to fear that the whole of their well-known and identity-creating environment would be destroyed without regard for the qualities it possessed.

Many people felt, too, that building itself, through its increased scale and its growing collectivization in the planning, decision and production process, had come so far from the individual human being that the latter no longer had any voice in the matter except by proxy.

Some parts of the old milieu were threatened by demolition, others by rough-handed renovation, since building operations adapted to industrial new construction had lost the knowledge of and familiarity with renovation of handicraft-built houses on their own conditions. Much of the new construction, furthermore, has proved to be of such low quality from the planning and technical aspects that it hardly appears a fully adequate compensation for what has been lost in older housing.

Experience from recent decades has resulted in a proposal for new planning and building legislation which gives greater opportunities for a careful approach in the reconstruction of old houses. Decisions concerning its application will rest with the local councils. It will then be necessary that the opinion which propagates for a humanistic view penetrates into the decision-making bodies. Then, perhaps, the milieu which had grown up in the course of centuries can be saved and the new one become of such quality that our descendants will find it worth preserving.